

СУДОУСТРІЙ, АДВОКАТУРА, ПРОКУРАТУРА

В. В. Сердюк*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КАСАЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ВЕРХОВНОМУ СУДІ УКРАЇНИ

Реформування будь-якого об'єкта загалом має на меті покращення його якості, оптимізацію діяльності, вдосконалення організації тощо. Але реалізація судово-правової реформи доводить зворотнє. Така ситуація склалася в результаті довільного, а подекуди і кон'юнктурно-спрямованого реформування правосуддя без належного наукового обґрунтування та урахування думки представників судового корпусу, правозахисних, громадських організацій. Саме ж поняття “судова влада” фактично нівельовано і підміняється судовою системою, яка в свою чергу поставлена під загрозу виконання конкретних замовлень окремих політичних сил.

Закон України “Про судоустрій України”¹ прямо не визначає побудову структури Верховного Суду України, хоча положення глави 8 розділу II Закону відносять до його складу, зокрема судові палати відповідних юрисдикцій — у цивільних, кримінальних, господарських та адміністративних справах. Така побудова фактично обумовлює поєднання в одному міжгалузевому суді чотирьох найвищих (верховних) колегіальних судових органів, які згідно із положеннями відповідного процесуального законодавства розглядають у касаційному порядку рішення загальних судів у справах, віднесених до підсудності Верховного Суду України; переглядають у порядку повторної касації усі інші справи, розглянуті судами загальної юрисдикції в касаційному порядку; у випадках, передбачених законом, розглядають справи, пов'язані з виключними обставинами.

Відповідно до ч. 2 ст. 55 Закону України “Про судоустрій України” кількісний склад судових палат і Військової судової колегії Пленумом Верховного Суду України визначено так: Судова палата у цивільних справах — 24 судді, Судова палата у кримінальних справах — 44 судді, Судова палата у господарських справах — 11 суддів, Судова палата в адміністративних справах — 7 суддів, Військова судова колегія — 4 судді. Побудова Верховного Суду України з утворення у його складі судових палат (колегій) пов'язана із специфікою здійснення

© Сердюк В. В., 2007

* начальник управління забезпечення діяльності судової палати у господарських справах Верховного Суду України (Київ), кандидат юридичних наук, доцент

¹ Про судоустрій України: Закон України від 07.02.2002 р. // ОВУ. — 2002. — № 10. — Ст. 441.

ним правосуддя у відповідних формах. Досвід функціонування Верховного Суду УРСР та Верховного Суду України до прийняття Закону України “Про судоустрій України” від 7 лютого 2002 р. переконливо свідчить про доцільність такої структури. За змістом процесуального законодавства судові палати (колегія) Верховного Суду України при здійсненні правосуддя діють колегіально, тобто один суддя не вправі вирішити по суті будь-яку справу, а кінцевим результатом розгляду є саме колегіальне рішення. Отже, колегіальність, як міжпроцесуальний інститут, виступає з одного боку запорукою недопущення узурпації судової влади одним конкретним суддею, а з іншого — створює сприятливі умови для більш виваженого, об’єктивного, повного і обґрунтованого вирішення правового спору у порівнянні з одноосібним здійсненням судових повноважень.

Але в побудові Верховного Суду України та процесуальному наповненні його діяльності (структурних судових підрозділів) існує низка теоретичних проблем, які знаходяться на стику законодавства про судоустрій і процесуальних норм. Судові палати (колегія), здійснюючи судочинство на підставі норм відповідного процесуального законодавства, діють як Верховний Суд України. Згідно із ч. 2 ст. 53 Закону України “Про судоустрій України” судова палата утворюється за рішенням Пленуму за поданням Голови Верховного Суду України. Однак Закон не дає відповіді на таке запитання: на підставі якого акта діє Голова Верховного Суду України, вносячи відповідне подання до Пленуму з метою утворення судової палати? Норми розділу VIII Конституції України² структуру Верховного Суду України не визначають. Ч. 2 ст. 48 Закону України “Про судоустрій України” складовими Верховного Суду України визначено відповідні судові палати і Військову судову колегію. Тобто, за змістом Закону Голова Верховного Суду України вправі вносити подання про утворення тільки названих структурних підрозділів, оскільки вказана норма має імперативний характер і не може тлумачитися в широкому сенсі. Але в такому разі відпадає потреба в утворенні судових палат (колегій), оскільки вони вже діють відповідно до Закону України “Про судоустрій України” згідно із відповідним рішенням Пленуму Верховного Суду України. Однак життя не стоїть на місці. В майбутньому може виникнути необхідність в утворенні нової судової палати, на яку покладатимуться повноваження здійснення судочинства в іншій нормативно окресленій сфері правовідносин, відмінній від передбачених у ст. 1 Закону України “Про судоустрій України”. Тому у ч. 2 ст. 53 Закону законодавчо потрібно передбачити, що Голова Верховного Суду України вносить до Пленуму Верховного Суду України відповідне подання з метою утворення нової судової палати.

За змістом процесуального законодавства кількість колегіальних складів у кожній із судових палат Верховного Суду України є різною, зважаючи на загальну кількість суддів конкретної палати та специфіку вирішення підсудної категорії справ. Так, у Судовій палаті в цивільних справах для здійснення касаційного провадження можливим є утворення 4 колегій суддів: у кримінальних справах — 14, у господарських справах — 3, в адміністративних справах — 1, у Військовій судовій колегії — 1 колегії суддів. Ця арифметика є результатом виконання процесуальних вимог, але в цьому аспекті не можна відкидати таку вагому складову як кількість справ, яка розглядається кожною із судових палат (колегією) за рік під час здійснення судочинства за правилами відповідного провадження. Так, за статистичними даними Верховного Суду України у 2006 р. Судовою палатою у цивільних справах розглянуто 15 201 справу (середнє навантаження на одного суддю на рік склало 633 справи), Судовою палатою у кримінальних

² Конституція України від 26.06.1996 р. // ВВР. — 1996. — № 30 — Ст. 141.

справах — 9 154 справи (208 справ), Судовою палатою у господарських справах — 4 908 (446 справ), Судовою палатою в адміністративних справах — 1 438 справ (205 справ), Військовою судовою колегією — 242 справи (60 справ)³. Зауважимо, що вказані статистичні виклади розраховані за умови заповнення штату суддів кожної із судової палат (колегії) Верховного Суду України (за станом на 15 червня 2007 р. фактична чисельність суддів складала 75 осіб).

Отже, маємо підстави стверджувати про нерівномірність середньорічного навантаження на одного суддю Верховного Суду України різних судових палат (колегії). Причина цього полягає у виконанні положень процесуального законодавства, але знаходиться не в площині критики колегіальності як одного із способів вирішення справ, а є результатом недосконалості саме процесуальних приписів, пов'язаних, перш за все, із викривленням суті касаційного провадження. Навіть автори нового ЦПК України і КАС України, передбачаючи у цих законах чітке виконання положень п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України щодо забезпечення апеляційного та касаційного оскарження судового рішення і присвячуючи вказаній засаді судочинства окремі статті, забули про те, що такі види оскарження здійснюються у тих випадках, якщо вони встановлені законом. Звідси вбачається один із шляхів вирішення проблем завантаженості Верховного Суду України та зменшення до рівня розумно достатнього середнього навантаження справ на одного суддю, але у межах дотримання основоположних конституційних приписів щодо гарантування державою судового захисту прав і свобод людини.

Верховний Суд України у процесуальному контексті є судом касаційної, повторної касаційної, виняткової, виключної інстанцій. Тобто наразі не можна стверджувати про єдність його процесуального статусу саме як суду касаційної інстанції в “чистому вигляді”. Щодо перегляду рішень у кримінальних справах відповідна судова палата здійснює повноваження суду касаційної і виключної інстанцій (виключне провадження — разом із Військовою судовою колегією). Судова палата у цивільних справах, здійснюючи відповідно до ЦПК України⁴ повноваження суду касаційної і виняткової інстанцій, взагалі опинилася у становищі, близькому до процесуального паралічу. Навіть прийняття законодавцем рішення з приводу передачі для розгляду до апеляційних загальних судів цивільних справ з метою забезпечення касаційного перегляду судових рішень даної категорії за касаційними скаргами, які надійшли до Верховного Суду України до 1 січня 2007 р. і не розглянуті встановленим порядком, ситуації не виправляє⁵. Звичайно, така позиція законотворців заслуговує на підтримку, однак є тимчасовим заходом, за допомогою якого долаються наслідки “малої судової реформи”, але не вирішується проблема по суті — регламентація допуску до касації. У свою чергу судді цієї судової палати через вказані законодавчі зміни фізично не мають змоги вчасно розглядати касаційні скарги та інші матеріали. За таких обставин вести мову про справедливе цивільне судочинство щонайменше некоректно.

Внесення змін до ЦПК України 1963 р. законом від 21 червня 2001 р.⁶ відкрило дорогу тисячам скарг і справ для перевірки їх законності у касаційному порядку Судовою палатою у цивільних справах Верховного Суду України. Касаційному оскарженню підлягали рішення і ухвали, постановлені судом першої інстанції, а також ухвали апеляційних судів у зв'язку з порушенням норм

³ Статистичний збірник “Стан здійснення правосуддя в Україні у 2005-2006 рр.” / За матеріалами управління вивчення та узагальнення судової практики Верховного Суду України, 2007. — Окреме видання. — С. 6.

⁴ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. // ОВУ. — 2004. — № 16. — Ст. 1088.

⁵ Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій України” щодо забезпечення касаційного розгляду цивільних справ: Закон України від 22.02.2007 р. // ОВУ. — 2007. — № 19. — Ст. 754.

⁶ Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України: Закон України від 21.06.2001 р. // ОВУ. — 2001. — № 25. — Ст. 1149.

матеріального чи процесуального права. Наслідком застосування положень Закону від 21 червня 2001 р. стала неспроможність Судової палати у розумні строки здійснити касаційні повноваження. І навіть встановлення правового процесуального фільтра, яким убачається внесення змін до ст. 320 ЦПК України 1963 р. у березні 2002 р. щодо обов'язковості перегляду рішень судів першої інстанції апеляційними судами як умови для реалізації права на касаційне оскарження, ситуацію не виправило — палата уже працювала із значним перевантаженням⁷. Справи накопичувалися роками, а їх розгляд безпрецедентно затягувався. Така ситуація в цивільному судочинстві неодноразово ставала і предметом розгляду Європейського суду з прав людини. Тому великі надії судового корпусу і пересічних громадян покладалися на прийняття нового ЦПК України. Але за цим Кодексом на Верховний Суд України покладені повноваження суду касаційної і виняткової інстанції, причому касаційне провадження здійснюється шляхом колегіального розгляду справи у кількості п'ять суддів, а провадження у зв'язку з винятковими обставинами — за наявності 2/3 суддів Судової палати. Крім того, система допуску касаційної скарги та процедура її прийняття до провадження, на жаль, ефективно не спрацьовує.

За таких обставин необхідно передбачити низку дієвих процесуальних засобів, які можливо назвати умовами допуску до касації у цивільному судочинстві або касаційними фільтрами. Одним із таких фільтрів убачається доцільним запровадити майновий ценз, що повинен залежати від ціни позову та суми задоволених позовних вимог. У касаційному провадженні досить часто виникають випадки, коли сума позовних вимог, задоволених судом, є незначною і становить до 1000 грн. Звичайно, з урахуванням середньостатистичного рівня майнового стану громадян для одних така сума є завеликою, а для інших не становить серйозних перешкод для касаційного оскарження судового рішення. Наприклад, німецький ЦПК передбачає можливість звернення із ревізійною скаргою (своєрідний аналог касаційної скарги) для відкриття провадження, якщо ціна позову перевищує 60000 євро. На жаль, сьогодні порівняння статків громадян ФРН і України не на користь останньої. З огляду на це доцільно встановити, що судові рішення за касаційною скаргою може бути предметом перегляду в касаційному порядку за умови, коли сума задоволених позовних вимог, як варіант, становить 50 мінімальних заробітних плат і більше. Прив'язка саме до розміру мінімальної заробітної плати є універсальним ходом, оскільки вказаний розмір підлягає зміні тільки відповідним законом про державний бюджет. Тому поступове збільшення мінімального розміру заробітної плати є своєрідним захисним заходом для малозабезпечених верств населення щодо можливості реалізації права на касаційне оскарження.

Другою умовою для допуску до касації має стати визначення окремих категорій цивільних справ, рішення в яких не повинні підлягати касаційному оскарженню, виходячи із значущості для суспільства тих правовідносин, які врегульовані судом. До таких категорій справ доцільно віднести межові земельні спори, спори про відшкодування шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, спори про захист честі, гідності та ділової репутації за позовами до засобів масової інформації тощо, а також справи наказного провадження. Крім цього, до вказаних категорій справ можна віднести деякі види спорів, які розглядаються на підставі норм розділу IV ЦПК України у порядку окремого провадження.

⁷ Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України: Закон України від 07.03.2002 р. // ВВР. — 2002. — № 30. — Ст. 209.

Такий перелік спорів має на меті виключити з-під касаційного контролю ті з них, вирішення яких безпосередньо не пов'язано з реалізацією передбачених положеннями Конституції України прав і свобод людини і громадянина. Разом із тим, судові рішення у спорах, які виникають із трудових, сімейних, житлових відносин, спори про право власності та інші речові права, спори про відшкодування шкоди, заподіяної ушкодженням здоров'я чи смертю громадянина, або шкоди, заподіяної громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду, тобто ті, які пов'язані з реалізацією положень розділу II Конституції України, за умови дотримання майнового цензу можуть бути предметом касаційного оскарження в цивільному судочинстві. Також суттєвим вбачається і наступний момент: оскарження в касаційному порядку ухвал, на які можуть бути подані скарги окремо від рішення суду. Зважаючи на встановлення вичерпного переліку таких ухвал та можливості їх оскарження в апеляційному порядку відповідно до ст. 293 ЦПК України, не вбачається нагальної необхідності їх оскарження в порядку касаційного провадження.

З унесенням змін у червні 2001 р. до ЦПК України 1963 р. невід'ємною частиною касаційного провадження став інститут допуску касаційного скарги. Положення ЦПК України 1963 р. у модернізованому вигляді відтворені в нормах чинного цивільного процесуального закону. Початком такої процедури є встановлення порядку подання касаційної скарги. Однак практика застосування ст. 327 ЦПК України свідчить про наявність низки проблем. Так, відповідно до вказаної статті касаційна скарга подається безпосередньо до суду касаційної інстанції та підлягає перевірці на її відповідність вимогам, які висуваються до неї ст. 326 ЦПК України. Крім того, якщо касаційна скарга не оформлена згідно із вимогами цієї ж статті, або у разі несплати суми судового збору чи неоплати витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи, касаційна скарга залишається без руху. На перший погляд, зазначені положення не викликають труднощів у їх застосуванні. Однак суттєво, що ці дії проводяться суддею-доповідачем, якому передана для розгляду така скарга. Суддя (касаційної інстанції) витрачає час на те, щоб оцінити скаргу на її відповідність вимогам процесуального закону, за наявності підстав залишає скаргу без руху, надає строк скаржнику для виправлення недоліків тощо. Тобто суддя стає заручником технічного виконання приписів закону, а здійснення правосуддя відходить на другий план.

Не будемо забувати і про випадки, коли в разі залишення скарги без руху скаржник здійснює заходи, які, на його думку, пришвидшують процедуру розгляду, направляючи скарги, листи звернення до посадових осіб різного рівня, державних органів, надсилає заяви про відвід судді тощо, на які необхідно дати обґрунтовані відповіді. Ось де і втрачається дорогоцінний час і починається тяганина у процесі перегляду судового рішення. ЦПК України фактично прирівняв суддю Верховного Суду України до секретаря судового засідання, створивши штучні перешкоди для здійснення першим правосуддя. Виходи із такої ситуації:

1. Враховуючи те, що суддя Верховного Суду України згідно із ст. 49 Закону України "Про судоустрій України" має помічника (особа з вищою юридичною освітою та відповідним стажем роботи у галузі права) вбачається можливим покладення на нього в законодавчому порядку обов'язків щодо вирішення питання про відповідність касаційної скарги встановленим вимогам. Підготовлений з цього приводу помічником судді висновок (непроцесуальний документ) підписується начальником структурного підрозділу забезпечення діяльності судової палати і надсилається скаржнику для виконання вимог закону;

2. Повернутися до попереднього порядку подання касаційної скарги і вирішення питання про її відповідність закону суддею першої інстанції, в якому була розглянута справа. У такому випадку необхідно передбачити можливість

оскарження ухвали судді про повернення касаційної скарги в апеляційному порядку. За умови реалізації вказаних пропозицій буде вирішено питання про відсторонення судді Верховного Суду України від провадження технічних заходів, що дасть змогу розвантажити його, усунути від виконання невластивих носієві судової влади функцій і займатися своїми безпосередніми обов'язками — здійсненням правосуддя.

Крім того, як варіант удосконалення процедури вирішення справ у порядку цивільного судочинства в суді касаційної інстанції можливо використати досвід Франції. Так, відповідно до ст. 628 нового ЦПК Франції в тому випадку, якщо касаційну скаргу визнано судом завідомо необґрунтованою, із заявника, якому відмовлено в її задоволенні, можуть бути стягнуті у цивільному порядку штраф, сума котрого не може бути більшою 3000 євро, і відшкодування у таких же межах, на користь відповідача. З урахуванням статків переважної більшості громадян України така сума може складати один розмір мінімальної заробітної плати⁸.

За змістом ст. 39 Закону України “Про судоустрій України”, положення якої відтворені у ст. 210 КАС України⁹, судом касаційної інстанції в адміністративних справах є Вищий адміністративний суд України. Однак аналіз приписів КАС України свідчить, що вони не у всіх випадках визначають цей суд касаційною інстанцією. Згідно із ч. 4 ст. 18 КАС України предметна підсудність Вищого адміністративного суду України як суду першої і останньої інстанції поширена на дві категорії справ:

1) щодо встановлення Центральною виборчою комісією результатів виборів або всеукраїнського референдуму;

2) щодо скасування реєстрації кандидата на пост Президента України.

Окремо зазначимо про особливості судових рішень за наслідками розгляду справ, пов'язаних із виборчим процесом чи процесом референдуму, та їх оскарження. До набрання чинності КАС України такі категорії справ були підсудні Верховному Суду України як суду першої інстанції і підлягали вирішенню на підставі положень ЦПК України 1963 р. Наразі ці справи підвідомчі спеціалізованим адміністративним судам. Згідно із ч. 4 ст. 177 КАС України судові рішення за наслідками розгляду судами першої інстанції справ, визначених ст. ст. 172-175 КАС України (за винятком випадків, визначених ч. 4 ст. 177 КАС України), набирають законної сили після закінчення строку на апеляційне оскарження, а у разі їх апеляційного оскарження — з моменту проголошення судового рішення апеляційної інстанції. Щодо рішень Вищого адміністративного суду України, частина 3 цієї ж статті вказує на те, що вони набирають законної сили з моменту проголошення і не можуть бути оскаржені. Крім того, ч. 6 ст. 177 КАС України визначено, що судами апеляційної інстанції є відповідні апеляційні адміністративні суди. Але судом апеляційної інстанції у справах, розглянутих відповідно до ч. 3 ст. 172 цього Кодексу окружним адміністративним судом, територіальна юрисдикція якого поширена на місто Київ, законодавцем визначено Вищий адміністративний суд України. Отже, у процесуальному контексті для Вищого адміністративного суду України характерними є такі особливості:

1) за змістом положень КАС України він є одночасно судом першої, апеляційної та касаційної інстанцій;

2) судові рішення, постановлені Вищим адміністративним судом України по першій інстанції, є остаточними і оскарженню не підлягають;

⁸ Новый Гражданский процессуальный кодекс Франции / Пер. с франц. В. Захватаев / Предисловие: А. Довгерт, В. Захватаев / Отв. ред. А. Довгерт. — К.: Истина, 2004. — С. 152.

⁹ Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. // ОВУ. — 2005. — № 32. — Ст. 1918.

3) для адміністративного процесу притаманний ефект “стрижкової апеляції” за умови оскарження в апеляційному порядку до Вищого адміністративного суду України судових рішень, постановлених відповідно до ч. 3 ст. 172 КАС України.

Щодо першого пункту, то вітчизняна наука судоустрою і процесуального права має неабиякі напрацювання. До проведення “малої судової реформи” та набрання чинності новим ЦПК України і КАС України Верховний Суд України мав повноваження суду першої, касаційної і наглядової інстанцій у цивільному процесі. Законодавець, скасувавши інститут судового нагляду та запровадивши процедури апеляційного і касаційного оскарження, обґрунтовано “очистив” Верховний Суд України від невластивих найвищому судовому органу процесуальних функцій. Але, аналізуючи відповідні положення КАС України, є підстави стверджувати, що законотворці знову повернулися до процесуально змішаної судової інстанції, надавши право Вищому адміністративному суду України здійснювати судочинство з поєднанням усіх передбачених КАС України видів проваджень (крім провадження за винятковими обставинами). Другий із наведених пунктів свідчить про неможливість подальшого оскарження рішень Вищого адміністративного суду України. Однак згідно із ч. 1 ст. 236 КАС України сторонам та іншим особам надається право оскаржити до Верховного Суду України судові рішення суду касаційної інстанції, які за наявності підстав і мотивів, викладених у п. 1 ст. 237 КАС України, можуть бути скасовані у порядку, передбаченому для провадження за винятковими обставинами.

Стосовно третього пункту, то, наприклад, господарському процесу відомий інститут процесуального касаційного стрибка. Оскарження судового рішення, яке набрало законної сили поза межами процедури апеляційного провадження, доводить неефективність такої процесуальної регламентації. Зауважимо, що надання можливості оскаржити рішення окружного адміністративного суду м. Києва за позовом на рішення, дії або бездіяльність Центральної виборчої комісії щодо встановлення результатів виборів чи всеукраїнського референдуму має велике суспільне значення з огляду на важливість забезпечення здійснення волевиявлення громадян. І хоча якнайшвидше розв’язання такої категорії спорів має на меті встановлення реальних результатів виборів (референдуму) у досить стислі терміни, стверджувати про необхідність оскарження рішення суду першої інстанції в апеляційному порядку саме до суду касаційної інстанції вбачається невиправданим.

Такий висновок ґрунтується на тому, що п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України гарантується забезпечення апеляційного і касаційного оскарження судового рішення, крім випадків, встановлених законом. Здійснення апеляційного провадження судом касаційної інстанції суперечить положенням ст. 210 КАС України, згідно із якою Вищий адміністративний суд України має касаційні повноваження в адміністративному процесі. Та власне і текстуальне тлумачення приписів ч. 6 ст. 177 КАС України вказує на суперечливість викладених у ній норм: законодавець, зазначаючи про діяльність апеляційних адміністративних судів, штучно виключає з їх компетенції одну категорію справ, що стосуються виборчого процесу (референдуму). Тобто фактично маємо порушення приписів п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України.

Наведене свідчить про доцільність удосконалення положень КАС України щодо касаційного провадження в адміністративних справах. Для цього необхідно зробити наступні кроки.

Перший: визначити, що всі справи адміністративної юрисдикції по першій інстанції розглядаються окружними адміністративними судами і передбачити можливість апеляційного оскарження рішень цих судів. Разом із тим, згідно із правилами виключної підсудності до компетенції окружного адміністративного суду м. Києва доцільно віднести справи за позовами:

а) щодо рішень, дій, бездіяльності членів Центральної виборчої комісії;
б) щодо оскарження дій чи бездіяльності кандидата на пост Президента України, ініціативних груп всеукраїнського референдуму, інших суб'єктів ініціювання всеукраїнського референдуму, що порушують законодавство про вибори чи референдум та щодо скасування реєстрації кандидата на пост Президента України;

в) про дострокове припинення повноважень народного депутата України в разі невиконання ним вимог щодо несумісності.

Другий крок. Скасувати ефект стрибкової апеляції до Вищого адміністративного суду України, пов'язаний із можливістю оскарження окремих рішень адміністративних судів. Це дасть змогу відповідно до конституційних положень гарантувати забезпечення апеляційного і касаційного оскарження судового рішення. Аналіз статистичних даних доводить, що до Вищого адміністративного суду України за період його діяльності в апеляційному порядку було оскаржено 53 судових рішення, що свідчить про недоцільність подальшого застосування норм, які передбачають можливість оскарження рішення суду першої інстанції до суду касаційної інстанції в такому порядку¹⁰. Тому більш ефективною вбачається модель, за якою рішення окружних адміністративних судів в апеляційному порядку повинні переглядатися тільки відповідними адміністративними апеляційними судами. Наведене дасть змогу побудувати судові органи адміністративної юрисдикції за такою (трюхланковою) схемою вирішення спору, яка історично склалася в Україні і передбачена положеннями ст. ст. 125, 129 Конституції України.

Третій крок. Закріпити за Верховним Судом України касаційні повноваження в адміністративному судочинстві і передати перегляд судових рішень у касаційному порядку Судовій палаті в адміністративних справах. Для цього необхідно відпрацювати питання, пов'язані із чітким виконанням приписів п. 8 ч. 3 ст. 129 Основного Закону та з урахуванням особливостей вирішення справ адміністративної юрисдикції передбачити відповідні касаційні фільтри. До таких можна віднести такі:

1) збереження процедури допуску касаційної скарги до провадження, оскільки в суді касаційної інстанції не може бути обов'язкової касації (крім випадків, передбачених законом);

2) передбачити перелік спорів, судові рішення в яких не підлягали б касаційному оскарженню.

Продовжується дискусія щодо меж та підстав здійснення повторної касації у господарському судочинстві — винаходу вітчизняного законотворення. Відповідно до розділу XII² ГПК України¹¹ на Верховний Суд України покладені повноваження з перегляду судових актів Вищого господарського суду України. Із аналізу положень цього розділу ГПК України вбачається, що законодавець надає досить широкі можливості сторонам і Генеральному прокурору України щодо оскарження судових актів Вищого господарського суду України в порядку повторної касації. З цього приводу слушною є думка А. Й. Осетинського про те, що досвід побудови та функціонування судових систем більшості країн світу доводить, що рішення, ухвалені вищим судовим органом галузевої юрисдикції, внаслідок перегляду судового акта в касаційному або ревізійному порядку, є остаточним. Вказаним автором також відстоюється позиція про можливість перегляду таких рішень, але в екстраординарному для судової системи порядку

¹⁰ Архів Вищого адміністративного суду України. Звіт щодо перегляду судових рішень в адміністративних справах за 2006 р. — Окреме видання. — 21 с.

¹¹ Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. // ВВР. — 1992. — № 6. — Ст. 56.

і тільки в поодиноких випадках¹². Схожі за змістом твердження висловлюються і іншими науковцями в роботах, присвячених цій темі¹³.

Завуальована “боротьба” за повноваження між Верховним Судом України і Вищим господарським судом України, яка продовжується і зараз, спричинена проведенням законодавчих заходів із реформування судової системи влітку 2001 р. Безперечно, бути “безгрішним” за результатами вирішення будь-якого господарського спору, як це відбувалося у період відокремленого (автономного) від системи судів загальної юрисдикції функціонування арбітражних судів у 1991-2001 рр., приємно і почесно. Будемо відвертими, статистичні дані свідчать про те, що господарські суди здійснюють правосуддя на досить високому рівні. У цьому плані необхідно віддати належне безпосередньому творцю і керівнику системи арбітражних (господарських) судів України академіку Д. М. Притиці. Разом із тим, негативними наслідками тривалого безсистемного реформування судової влади стало звужено-примітивне визначення її змісту, неадекватність між структурою судових органів господарської юрисдикції та їх повноваженнями і процесуальним порядком діяльності цих судів. Державна судова політика дрейфує у напрямку створення заборонених Конституцією особливих судів та наділення їх надзвичайними повноваженнями шляхом трансформації спеціалізації як якісного базисного принципу побудови єдиної системи судів загальної юрисдикції, що передбачений ст. 125 Конституції України.

Аналіз статистичних даних щодо кількості судових рішень Вищого господарського суду України, оскаржених до Верховного Суду України у 2006 р., свідчить про те, що лише за 7 % оскаржених рішень, що були розглянуті, Верховний Суд України порушив касаційне провадження¹⁴. У свою чергу Вищим господарським судом України у 2006 р. розглянуто 12147 справ за касаційними скаргами (поданнями) і тенденція до збільшення їх кількості зберігається¹⁵. З цього випливає, що ефективність повторної касації у господарському процесі мінімізована, а Вищий господарський суд України працює з переважанням. Тому пропозиція про вдосконалення процесуальних приписів, які регламентують перегляд Судовою палатою у господарських справах Верховного Суду України судових актів, що вже були переглянуті у касаційному порядку, має право на існування.

Для обґрунтування цієї пропозиції доцільно виходити з конституційних приписів. За змістом п. 8 ч. 3 ст. 129 Основного Закону забезпечується апеляційне і касаційне оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом. Основний Закон визначає вищими судовими органами спеціалізованих відповідні вищі суди. У системі спеціалізованих господарських судів як складовій системи судів загальної юрисдикції таким судом є Вищий господарський суд України. Відповідно до ст. 108 ГПК України цей суд переглядає за касаційною скаргою (поданням) рішення місцевих господарських судів та постанови апеляційного господарських судів, тобто здійснює функції касаційної інстанції в господарському судочинстві. Норми Конституції України прямо не визначають будь-який із вищих спеціалізованих судів судом касаційної інстанції, як не передбачають і здійснення касаційних повноважень Верховним Судом України. Але ч. 2 ст. 125 Конституції

¹² Осетинський А. Формування касації у контексті розвитку господарської спеціалізації в судовій системі України // Право України. — 2004. — № 3. — С. 11.

¹³ Оніщук М. Судово-правова реформа: чи буде дано відповіді на виклик часу? // Право України. — 2003. — № 5. — С. 17.

¹⁴ Архів Верховного Суду України. Звіт про результати перегляду постанов (ухвал) Вищого господарського суду України в касаційному порядку Верховним Судом України за 2006 рік. — Окреме видання.

¹⁵ Архів Вищого господарського суду України. Статистичний звіт про результати розгляду судових справ та перегляду судових рішень господарськими судами України за 2006 рік. — С. 21.

Україні встановлює найвищий статус Верховного Суду України в системі судів загальної юрисдикції і не містить ніяких посилань на законодавче утвердження цього статусу. Тому з урахуванням нормативного поєднання положень п. 8 ч. 3 ст. 129, ч. ч. 2 і 4 ст. 125 Основного Закону впливає, що касаційні повноваження у господарському судочинстві, як судовий орган, що має найвищий статус, повинен здійснювати саме Верховний Суд України шляхом здійснення правосуддя у відповідній судовій палаті.

Для господарського процесу є характерним ефект стрибкової касації. Положення ст. 107 ГПК України дозволяють оскарження в касаційному порядку рішення суду першої інстанції, яке набрало законної сили, поза процедурою апеляційного оскарження. В даному випадку можливо говорити про те, що автори законодавчих змін нормативно окреслили власне бачення оперативності господарського процесу, що заслуговує на схвалення. Але при цьому не враховано, що такий “ефект” є шкідливим та негативно впливає на реалізацію одного важливого для господарського судочинства процесуального правила. Відповідно до ст. 101 ГПК України у процесі перегляду справи апеляційний господарський суд за наявними у ній і додатково поданими доказами повторно розглядає справу, при цьому додаткові докази приймаються судом, якщо заявник обґрунтував неможливість їх подання до суду першої інстанції з причин, що не залежали від нього. З іншого боку, за змістом ст. 111⁷ ГПК України касаційна інстанція переглядає судові рішення, оскаржені в касаційному порядку, на підставі уже встановлених фактичних обставин справи і перевіряє правильність застосування судами першої чи апеляційної інстанції норм матеріального і процесуального права. Процесуальний закон не дозволяє суду касаційної інстанції встановлювати або вважати встановленими ті обставини, що не були встановлені в рішенні або постанові господарського суду чи були відхилені ним, а також вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу та перевагу одних доказів над іншими, збирати нові докази або додатково перевіряти докази.

Суд апеляційної інстанції вправі розглядати і давати оцінку як питанням факту, так і питанням права, тобто має більший об’єм повноважень у порівнянні із судом касаційної інстанції саме щодо можливості перевірки як фактичної, так і юридичної сторони справи в тому ж обсязі, що і суд першої інстанції. Регламентуючи можливість процедури оскарження судового рішення в іншому, аніж апеляційний, порядку, відповідні приписи ГПК України фактично перешкоджають реалізації конституційного права на судовий захист. Тому на законодавчому рівні вбачається доцільним відмовитися від “касаційного стрибка” з метою якнайповнішого забезпечення здійснення вказаного права громадян і юридичних осіб.

У порівнянні із цивільним судочинством правосуддя у господарській правовій формі має свої особливості і передбачає, що право на звернення до господарського суду мають особи, перелік яких визначено у ст. 1 ГПК України. До вказаного переліку належать в основному юридичні особи, а також деякі категорії фізичних осіб:

1) які вступають у процес для захисту своїх прав у спорах, що виникають із корпоративних відносин між господарським товариством і його учасниками (засновниками, акціонерами);

2) які є кредиторами у справах про банкрутство за вимогами про виплату заробітної плати, аліментів, відшкодування шкоди, заподіяної здоров’ю та життю громадян, авторської винагороди (до цієї категорії також віднесено тих фізичних осіб, вимоги яких до боржника виникли як до, так і після порушення провадження у справі про банкрутство).

Господарське судочинство асоціюється, перш за все, з досить великими сумами позовних вимог. Це пов'язано з особливостями тих категорій спорів, які віднесені до компетенції спеціалізованих господарських судів. Тому ціна позову, яка становить 50 000 грн. чи більше, і така справа підлягає вирішенню в суді першої інстанції, є абсолютно нормальним явищем, зважаючи на діяльність господарюючих суб'єктів, у переважній більшості пов'язану із отриманням прибутку. Ціна позову при зверненні до господарського суду з урахуванням фінансового обороту опосередковано характеризує здатність суб'єкта господарювання вільно конкурувати на відповідному ринку товарів, робіт чи послуг. Тому введення в якості касаційного фільтра майнового цензу, залежного від ціни позову, вбачається доцільним. Як варіант пропонується встановити, що справа за касаційною скаргою може бути предметом перегляду в касаційному порядку за умови, коли сума задоволених позовних вимог становить 300 і більше мінімальних заробітних плат. Однак з цього приводу необхідно зауважити, що в разі подання касаційної скарги учасником (засновником, акціонером) господарського товариства або фізичною особою, яка виступає кредитором у справі про банкрутство, майновий ценз повинен бути меншим. Тому можливо розглядати суму задоволених позовних вимог за аналогією із запропонованою сумою для допуску скарги до касаційного провадження у цивільному судочинстві — 50 мінімальних заробітних плат.

Відповідно до вимог ст. 12 ГПК України господарським судам підвідомчі справи за заявами органів Антимонопольного комітету України та Рахункової палати з питань, віднесених законодавством до їх компетенції, а за змістом ст. 121² ГПК України допускається оскарження дій чи бездіяльності органів Державної виконавчої служби. Не применшуючи значущості актів, які вправі видавати вказані державні органи, питома вага таких категорій справ є невеликою, оскільки за даними судової статистики їх кількість становить 8 % від загальної кількості розглянутих господарськими судами у 2006 р.: в апеляційному порядку — 112 справ, а в касаційному — 144 справи. Крім того, за цей же звітний період у провадженні господарських судів перебувало 1 668 справ, пов'язаних із оскарженням дій чи бездіяльності органів Державної виконавчої служби.¹⁶ Отже, вирішення і перевірка постановлених судових рішень по вказаній категорії справ може успішно здійснюватися судом апеляційної інстанції, оскільки практика доводить, що дві інстанції цілком достатньо для остаточного вирішення таких справ і необхідності передбачення процесуальної можливості подальшого їх оскарження до суду касаційної інстанції не вбачається.

За змістом розділу XII¹ ГПК України Вищий господарський суд України здійснює обов'язкове касаційне провадження, тобто не вправі відмовити у перегляді оскарженого судового рішення в касаційному порядку. Єдиним виключенням із цього є приписи ст. 111³ ГПК України, відповідно до яких касаційна скарга не приймається до розгляду і повертається касаційним судом скаржнику. За правилами цієї статті після усунення обставин, передбачених її нормами, сторона у справі може повторно подати касаційну скаргу в загальному порядку. З урахуванням здійснення Судовою палатою у господарських справах повноважень повторної касації підхід законодавця щодо покладення на відповідний вищий суд обов'язкових касаційних функцій у якійсь мірі є виправданим. Але за умови здійснення касаційного перегляду рішень господарських судів тільки Верховним Судом України така модель буде неефективною, а її використання потягне за собою небезпеку перевантаження

¹⁶ Архів Вищого господарського суду України. Статистичний звіт про результати розгляду судових справ та перегляду судових рішень господарськими судами України за 2006 рік. — С. 1.

суду касаційної інстанції великою кількістю справ. Тому доцільно чітко регламентувати систему допуску касаційних скарг на рішення, які можуть бути предметом перевірки в касаційному порядку. Приписи ст. 111¹⁷ ГПК України визначають, що питання про порушення провадження з перегляду Верховним Судом України постанови чи ухвали Вищого господарського суду України вирішується позитивно при згоді хоча б одного судді на засіданні колегії у складі трьох суддів Судової палати у господарських справах. Ці правила свідчать про те, що відмова (допуск) касаційної скарги до провадження здійснюється у спосіб постановлення колегією суддів ухвали формального змісту без наведення будь-якого обґрунтування її рішення, оскільки процесуальний закон цього не вимагає.

Але кількість скарг, які надходять від юридичних осіб і громадян, свідчить про недосконалість правової конструкції ст. 111¹⁷ ГПК України, позаяк відмова у порушенні провадження з перегляду акту Вищого господарського суду України або порушення провадження з перегляду постанови чи ухвали цього суду ніяким чином не мотивуються. Тому система допуску скарги до касаційного провадження повинна ґрунтуватися на інших принципах. Для цього доцільно внести зміни до розділу ХП² ГПК України і зазначити про обов'язкові підстави порушення касаційного провадження та про підстави, за наявності яких суд касаційної інстанції вправі порушувати провадження з перегляду рішень апеляційного господарського суду.

Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 111³ ГПК України касаційна скарга не приймається до розгляду і повертається судом за умови, коли до неї не додано доказів на підтвердження сплати державного мита у встановленому порядку та розмірі. Основними нормативно-правовими актами з питань сплати, порядку обчислення та нарахування державного мита є Декрет Кабінету Міністрів України "Про державне мито"¹⁷ від 21 січня 1993 р. (далі — Декрет) та видана на його виконання Інструкція про порядок обчислення та справляння державного мита, затверджена наказом Головної державної податкової інспекції України № 15 від 22 квітня 1993 р.¹⁸. За статистичними даними загальна сума державного мита, що присуджена до стягнення господарськими судами і сплачена заявниками у 2006 р., становила 83 637 678 грн., 713 314 російських рублів, 111 390 доларів США та 6 795 євро¹⁹.

Питання сплати державного мита із заяв майнового характеру, що подаються до господарського суду, регулюються п. п. "а" п. 2 Декрету, чинною редакцією якого встановлена ставка державного мита в розмірі 1 відсотка ціни позову, але не менше 6 і не більше 1500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Разом із тим діючі ставки не відображають реального співвідношення між розмірами позовних вимог, які заявляються у господарських судах, і затратами, що мають місце під час розгляду справи. Прикладом такої ситуації може бути господарська справа за касаційним поданням Генерального прокурора України за позовом консорціуму "Індустріальна група" до Фонду державного майна України, Міністерства промислової політики України, Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку і Промислово-фінансового консорціуму "Інвестиційно-металургійний Союз" про визнання недійсними актів державних органів та договору, зустрічним позовом Промислово-фінансового консорціуму "Інвестиційно-металургійний Союз" до консорціуму "Індустріальна група", Фонду державного майна України, Міністерства

¹⁷ Про державне мито: Декрет Кабінету Міністрів України від 21.01.1993 р. // ВВР. — 1993. — № 3. — Ст. 113.;

¹⁸ Про затвердження Інструкції про порядок обчислення та справляння державного мита: Наказ Головної державної податкової інспекції України від 22.04.1993 р. // ОВУ. — 2002. — № 33. — Ст. 1552.

¹⁹ Архів Вищого господарського суду України. Статистичний звіт про результати розгляду судових справ та перегляду судових рішень господарськими судами України за 2006 рік. — С. 16.

промислової політики України, Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку; третя особа — ВАТ “Криворіжсталь” про захист прав власності²⁰.

По цій справі у суді першої інстанції було сплачено 25 500 грн. державного мита, в суді касаційної інстанції і у Верховному Суді України — по 12 250 грн., всього — 51 000 грн. Однак тільки вартість пакету акцій ВАТ “Криворіжсталь” за спірним договором становила 3 590 038 755 грн. Безперечно, вказані суми не підлягають ніякому порівнянню з причини встановлення законодавцем у п. п. “а” п. 2 Декрету верхньої межі сплати суми державного мита. Тому імперативне визначення максимальної межі суми державного мита, яке підлягає сплаті суб’єктами господарювання для держави, є економічно не вигідним. Підлягає коригуванню у бік збільшення і нижча межа сплати суми державного мита. Оптимальною вбачається така редакція п. п. “а” п. 2 Декрету: “Із заяв майнового характеру — 10 відсотків ціни позову, але не менше 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян”. У свою чергу, державне мито із позовних заяв немайнового характеру, із заяв кредиторів про порушення справ про банкрутство, а також із заяв кредиторів, які звертаються з майновими вимогами до боржника після оголошення про порушення справи про банкрутство, та із позовних заяв у спорах, що виникають під час укладання, зміни або розірвання господарських договорів, доцільно стягувати у розмірі 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

За змістом п. п. “г” п. 2 ст. 3 Декрету державне мито справляється із апеляційних і касаційних скарг на рішення та постанови, а також із заяв про перегляд їх за нововиявленими обставинами у розмірі 50 % ставки, що підлягає сплаті у разі подання заяви, для розгляду спору в першій інстанції, а із спорів майнового характеру — 50 % ставки, обчисленої з оспорюваної суми. Виходячи із оновлення ставок сплати державного мита із заяв, що подаються до господарських судів, існує можливість підвищити розміри суми сплати державного мита в разі оскарження судових рішень у господарських справах у касаційному порядку. Такі ставки з одного боку матимуть на меті дисциплінувати учасників процесу і примусити їх добросовісно користуватися своїми процесуальними правами, а з іншого — також повинні стати і своєрідними касаційними фільтрами. Тому для подання касаційної скарги на рішення апеляційного суду доцільно встановити, що державне мито справляється у розмірі 200 % ставки, яке підлягає сплаті у разі подання заяви для розгляду спору в першій інстанції, а із спорів майнового характеру — 200 % ставки, обчисленої з оспорюваної суми. Згідно із ст. 3 Декрету, якщо стороною у справі оскаржується ухвала відповідного господарського суду, то в такому разі державне мито не сплачується. Однак керуючись наведеними вище мотивами обґрунтування, є можливість встановити, що державне мито справляється, зокрема із касаційних скарг на ухвали судів апеляційної інстанції, які підлягають оскарженню, у розмірі 50 % ставки, що підлягає сплаті у разі подання заяви для розгляду спору в першій інстанції, а із спорів майнового характеру — 50 % ставки, обчисленої з оспорюваної суми.

За загальним правилом кримінальне судочинство здійснюється на підставі дотримання основоположного принципу “держава проти особи”, що, безперечно, відрізняє його від інших форм правосуддя, в тому числі і в питаннях оскарження судових рішень. Проблеми перегляду судових рішень, постановлених за результатами вирішення кримінальних справ, у касаційному порядку та в порядку виключного провадження досить повно висвітлені у працях таких учених, як Г. З. Анашкін, І. Д. Перлов, М. П. Ведіщев, І. В. Озерський, А. П. Рижаків,

²⁰ Архів Верховного Суду України: Постанова Верховного Суду України від 01.03.2005 р.

А. І. Сергєєв, В. М. Хотенець, В. Д. Фінько, М. Є. Шуило.²¹ Своєрідний підсумок зазначених досліджень із відповідними обґрунтуваннями підведено у дисертації В. Т. Маляренка²². Зважаючи на це, вбачається за доцільне виокремити ті моменти, на які названі автори, враховуючи специфіку предмета дослідження, звертали менше уваги. Це стосується, зокрема, окремих питань щодо вдосконалення процесуальних норм, які регламентують касаційний порядок перегляду судових рішень у кримінальних справах Верховним Судом України.

По-перше, наразі суд касаційної інстанції переглядає і виправляє недоліки, допущені місцевими судами, хоча вони могли бути з успіхом усунуті і під час перегляду судових рішень в апеляційному порядку. Статистичні дані свідчать про те, що учасники кримінального процесу, використовуючи неузгодженість, застарілість відповідних норм КПК України, досить часто не подають апеляційні скарги на судові рішення, оскільки таке оскарження не визначається як обов'язкове для подальшого касаційного оскарження. Це призводить до того, що Верховним Судом України як судом касаційної інстанції розглядається велика кількість незначних порушень кримінального та кримінально-процесуального законодавства, які з успіхом могли бути усунуті ще на стадії апеляційного провадження. Виходом із такої ситуації вбачається законодавча регламентація обов'язковості апеляційного оскарження судового рішення, яка повинна передувати касаційному перегляду. Тому необхідно внести зміни до ст. 383 КПК України²³ і вказати на те, що вироки, постанови, ухвали місцевих загальних судів, які не були предметом перевірки в апеляційному порядку, не допускаються до перегляду в касаційному порядку, що дасть змогу збільшити навантаження на суди апеляційної інстанції і тим самим зменшити кількість справ Судової палати у кримінальних справах.

По-друге, не виправданими з точки зору оперативності кримінального процесу є приписи ч. 2 ст. 386 КПК України, відповідно до якої касаційні скарги і подання на судові рішення, зазначені у ч. 2 ст. 383 КПК України, подаються протягом шести місяців з моменту набрання ними законної сили. Під час підготовки законопроектів щодо внесення змін до КПК України влітку 2001 р. тривалість вказаного строку обумовлювалася підвищенням рівня захисту конституційних прав і свобод громадян. На практиці суд касаційної інстанції чекає півроку задля того, щоб хтось із учасників процесу протягом цього строку подав касаційну скаргу. Тому доцільно внести зміни до ч. 2 ст. 386 КПК України і вказати про зменшення строку на касаційне оскарження судових рішень, названих вище. Як варіант тривалість, цього строку може становити два місяці з моменту набрання оскаржуваним судовим рішенням законної сили. Крім цього, необхідно передбачити, щоб справа до суду касаційної інстанції направлялася після закінчення строку на касаційне оскарження, оскільки ненормальною є ситуація, коли у Верховному Суді України кримінальні справи чекають своїх скаржників по 4-5 місяців.

²¹ Анашкин Г. З., Перлов И. Д. Возобновление дел по вновь открывшимся обстоятельствам. — М., Юрид. лит., 1982. — 80 с.; Ведищев Н. П. Возобновление производства по уголовному делу ввиду новых или вновь открывшихся обстоятельств / Под ред. А. Д. Бойкова. — М.: Юрлитинформ, 2003. — 251 с.; Озерський І. В. Реабілітація у кримінальному процесі: Прокурорсько-слідча практика // Право України. — 2004. — № 5. — С. 76-78.; Рыжаков А. П., Сергеев А. И. Кассационное производство. — М.: Информ.-изд. Дом "Филинь", 1997. — 125 с.; Хотенець В. М. Сущность кассационных определений в советском уголовном судопроизводстве: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Х., 1978. — 17 с.; Фінько В. Д. Внесения прокурором касаційного і окремого подання на вироки, ухвали і постанови суду: Навч. посібник / Прокуратура України. Ін-т підвищення кваліфікації. — Х., 1995. — 38 с.; Шуило М. Є. Реабілітація в кримінальному процесі України. — Х.: РВФ «Арсис, ЛТД», 2001. — 317 с.

²² Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу в Україні в контексті європейських стандартів: теорія, історія, практика: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Національна юридична академія ім. Я. Мудрого. — Х., 2004. — 449 с.

²³ Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. // ВВР УРСР. — 1961. — № 2. — Ст. 15.

По-третє, проблемою є реалізація положень ст. 391 КПК України, що передбачають забезпечення обов'язкової участі засудженого, який утримується під вартою, в разі подання ним відповідного клопотання в засіданні суду касаційної інстанції. Запровадження такого порядку участі засудженого стало суттєвим кроком до демократизації кримінального судочинства з метою надання особі, яка утримується під вартою, ширшого спектру засобів для здійснення свого конституційного права на захист від висунутого обвинувачення. Однак практика застосування приписів ст. 391 КПК України переконливо доводить застарілість і неефективність її конструкції. Досить часто суд зобов'язаний неодноразово відкладати розгляд справи тільки внаслідок того, що засуджений захворів, або немає можливості доставити його до зали судового засідання з причин необхідності забезпечення додаткової охорони під час етапування, конвоювання тощо.

Отже, вбачається доцільним цю проблему вирішувати за допомогою технічних засобів, що дозволяють забезпечувати проведення судового процесу в режимі відеоконференцв'язку для дистанційної участі засуджених у засіданнях суду касаційної інстанції з використанням сучасних засобів телекомунікації, що відповідає міжнародній практиці в цій області. Наприклад, Верховний Суд Російської Федерації впроваджує і активно використовує таку систему відеоконференцв'язку, ефективність якої не викликає сумнівів²⁴. Проведення судових засідань у такий спосіб знаходить підтримку і серед адвокатської спільноти цієї країни²⁵. Сприйняття такого досвіду та його адаптація до вітчизняних реалій вбачається одним із основних орієнтирів законодавця у вдосконаленні процесуальної діяльності суду касаційної інстанції у кримінальному судочинстві. Тому у ст. 391 КПК України доцільно зазначити, що засуджений має право брати участь у судовому засіданні безпосередньо або шляхом використання систем відеоконференцв'язку. Однак питання про форму участі кожного із засуджених у таких судових засіданнях повинні вирішуватися судом.

Таким чином, на судові палати Верховного Суду України, як органи окремих юрисдикцій, доцільно покласти здійснення повноважень судів «чистої» касаційної інстанції, а їх рішення не повинні підлягати оскарженню та бути остаточними. І тільки в екстраординарних випадках такі рішення можуть бути переглянуті Пленумом Верховного Суду України, якому необхідно повернути судові функції. В результаті запровадження такої моделі організації і процесуальної діяльності Верховного Суду України відпадає потреба у функціонуванні вищих спеціалізованих судів у тому вигляді, як це визначено чинним законодавством про судоустрій та процесуальними нормами. Сучасна теорія судоустрою і процесуального права відносить до повноважень касаційної інстанції перегляд тільки тих рішень, які набрали законної сили, і лише з питань права. Положення ч. 3 ст. 129 Конституції України гарантують забезпечення, зокрема, і касаційного оскарження судового рішення, але крім випадків, встановлених законом. Отже, для касаційного оскарження рішення суду характерною вбачається єдність двох складових:

- 1) наявність реалізації такої конституційної гарантії;
- 2) можливість визначення в залежності від категорій справ у нормах відповідного процесуального законодавства касаційних фільтрів або умов допуску до касації, за наявності чи відсутності яких може здійснюватися касаційне провадження.

²⁴ Відеоконференцв'язь в залі судового засідання /[Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.supcourt.ru.

²⁵ Пять лет на службе правосудия // Адвокатские вести: Информационно-аналитический журнал. — 2005. — № 4 (54). — С. 109-110.

Якщо палатна організація побудови Верховного Суду України як судового органу не викликає суттєвих зауважень, то здійснення вказаними структурними підрозділами судочинства, результатом якого має бути досягнення високої ефективності касаційного провадження, лежить у площині, що регулюється нормами процесуального законодавства. На противагу цьому у спеціальній літературі висловлюються і кардинально інші позиції. Так, на думку А. Й. Осетинського, теорія і практика систем правосуддя у європейських країнах свідчить, що належна реалізація функцій верховного суду (передусім, щодо забезпечення єдності правозастосування) не передбачає жорсткої централізації, “замкнення” судової системи на верховному органі. Як зазначає автор, подібна концепція суперечить демократичним принципам, несе загрозу надмірного контролю, домінування одного “керівного” органу в системі судової влади, а потенційно — порушення балансу повноважень у системі державної влади²⁶.

Не погоджуючись із такими твердженнями, зауважимо, що надання Верховному Суду України широких повноважень із касаційного перегляду рішень усіх судів, у тому числі і спеціалізованих (місцевих та апеляційних — за умови ліквідації відповідних вищих судів), і є одним із шляхів реалізації державою завдання щодо створення справедливого правосуддя, недопущення розмивання судової влади і розхитування судової практики. Фактично критикуючи “верховність” Верховного Суду України і пов’язуючи його компетенцію тільки з виключним характером повноважень, наведені висловлювання дають підстави для твердження про звеличення правового статусу вищих спеціалізованих судів.

Тому, відштовхуючись від основоположних приписів ч. 3 ст. 129 Конституції України, касаційне провадження повинно набути нового змісту. Відправними точками для цього доцільно визнати наступні напрями:

1) касаційному оскарженню не повинні підлягати всі рішення, які набрали законної сили;

2) кожна форма судочинства, передбачена Законом України “Про судоустрій України” (за виключенням конституційного), повинна мати притаманні тільки їй умови допуску до касації (фільтри), за допомогою яких суд касаційної інстанції стане дійсно судом права, а не буде втягнутий у процесуальну тяганину, пов’язану з постійним виправленням помилок судів нижчих інстанцій;

3) необхідно визначити підстави для обов’язкового прийняття касаційної скарги до розгляду і відкриття касаційного провадження (до таких можливо віднести, зокрема, невідповідність складу суду вимогам процесуальному закону, порушення правил підвідомчості, підсудності тощо);

4) визначальним критерієм для касаційного провадження в майбутньому має стати принципове значення справи для подальшого правозастосування.

Отже, маємо надію, що наведені положення можуть стати новим поштовхом для оптимізації діяльності і вирішення проблем касаційного провадження у Верховному Суді України на черговому етапі реформування судової влади.

²⁶ Осетинський А. Сучасні аспекти інституційного забезпечення касаційного перегляду судових рішень та єдності правозастосування // Право України. — 2007. — № 5. — С. 13.